

ICOANA „ARHANGHELUL MIHAIL” – CONSERVARE ACTIVĂ

Cristina Oana BUSUIOC

ABSTRACT: *The paper presents in a general way some aspects of conservation and restoration of the wooden religious icon representing the Archangel Michael, a painting attributable craftsman painter iconographer Nechita one of the most prolific craftsmen who decorated with paintings and icons wooden churches in the county of Cluj.*

KEYWORDS: *Iconostasis, restoration, conservation, Nechita Zugravul, wooden church*

Icoana Arhanghelul Mihail „tratată” în această lucrare o atribuim ca fiind opera unui meșter zugrav din zona Clujului. Dintre acești meșteri care au decorat cu pictură și cu icoane bisericile de lemn de pe teritoriul actual al județului Cluj, cei mai prolifici au fost Dumitru Ispas, Nechita Zugravul sau Ioan Pop din Românași.

Nechita Zugravul s-a remarcat în primul rând ca iconar, și doar apoi ca muralist. Activitatea sa este plasată la mijlocul secolului al XVIII-lea, când a pictat pentru biserici precum: Aghireșu, ușile împărătești din Berind, Dâncu, Sânpaul, Ticu Colonie, Finișel, iconostasul din Dretea. Chenarele sale sunt rectangulare, decorate cu motivul frânghiei răsucite, fondul este aurit prezentând motive geometrice în relief, iar gama cromatică este dominată de roșu, verde și albastru. Se remarcă figurile cu mâini și degete prelungi, cu aspect fragil¹.

Arhanghelul Mihail (greacă *Μιχαήλ*; latină *Michael* sau *Michaël*; arabă *Mikha'īl*) este un personaj prezent în culturile creștine, evreiești și islamice². Romano-catolicii, ortodocșii, anglicanii și luteranii îl numesc „Sfântul Arhanghel Mihail” sau „Sfântul Mihail”.

În ebraică, Mihail înseamnă „Cine este ca Dumnezeu?” (mi-care, ke-ca, El-divinitate), care este interpretată în mod tradițional ca o întrebare retorică: „Cine este ca Dumnezeu?”, la care se așteaptă un răspuns negativ, pentru a sugera faptul

¹ http://www.traditiiclujene.ro/image/publication/album_biserici_2009.pdf.

² <http://www.lexvo.org/uwn/entity/s/n9539517;jsessionid=ftkuhx8jg4dm>.

că nimeni nu este ca Dumnezeu. În acest fel, Mihail este înțeles ca un simbol de smerenie în fața lui Dumnezeu.

În Noul Testament, Mihail conduce armatele lui Dumnezeu împotriva forțelor Satanei în Cartea Apocalipsei, unde, în timpul războiului din cer, învinge Răul. În Epistola lui Iuda se face referire la Mihail în mod special ca „Arhanghel”. După creștinarea Imperiului Roman, Arhanghelul Mihail a fost considerat patron al Sfântului Imperiu Roman, iar apoi patron al Germaniei. În bisericele creștine de tradiție occidentală este sărbătorit pe 29 septembrie, iar în cele de tradiție orientală pe 8 noiembrie.

Arhanghelul Mihail. Icoană de secol XIII, bizantină, Mănăstirea Sfânta Ecaterina, Muntele Sinai

Arhanghelul Mihail, 1414, Zvenigorod, Tretyakov Gallery, Moscow, Russia

Una dintre cele mai celebre reprezentări ale imaginii Arhanghelului Mihail este cea pictată de Andrei Rubliov (Rublev), pictor născut spre anii 1360 – 1370. Acesta a fost ucenicul al pictorului de origine greacă Theophan Grecul, iar opera sa duce mai departe tradiția icoanelor bizantine, adăugându-i multă grație și delicatețe.

Nechita Zugravul imaginează pe Arhanghelul Mihail într-o icoană de secol XVIII, datată chiar cu anul 1758, în calitate de mare Voievod al cetelor îngerești, înger războinic ce poartă o mantie roșie. Sabia pe care o ține în mână dreaptă este, în același timp, arma și semnul demnității sale de conducător de oști. În mână stângă poartă, Potirul Sfânt ca simbol al trupului lui Hristos.

De obicei, capul Arhanghelului Mihail este împodobit cu panglici, iar ”capetele panglicilor curg de o parte și de alta a capului: ele trebuie să simbolizeze auzul spiritual al îngerului, atent la poruncile dumnezeiești”³.

³ Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, București, 2003, p. 131.

Icoanele au o structură stratigrafică, la care se întâlnește, de cele mai multe ori, o succesiune standard de straturi suprapuse:

- Suportul;
- Grundul cu pânză maruflată;
- Stratul pictural unistratificat sau multistratificat;
- Stratul de protecție (verniul).

Această structură stratificată, formată din materiale cu structuri chimice și proprietăți fizico-mecanice diferite, are de la bun început o predispoziție la clivare, cojire, fisurare și măcinare. Cauzele sunt determinate, în special, de indicii de dilatare și contracție inegali ai straturilor structurale. În unele situații pot să apară, însă, și fenomene de interacțiune chimică, în urma cărora unele din straturile componente să aibă de suferit.

Lemnul face parte din categoria suporturilor dure, tăiate, cioplite, fasonate. Este unul dintre materialele foarte des întâlnite ca suport pentru pictură, mai ales în iconografia creștină, dar și în confecționarea diverselor elemente constructive de patrimoniu cultural (icoane statice și mobile, diverse ancadramente decorative, strane, sfeșnice etc.)

Principala susceptibilitate etiopatogenă a lemnului este dată de caracterul absorbant, care permite reținerea și conducerea apei urmată de efecte secundare fizice, chimice și biotice. Este puțin stabil la lumină, la acțiunea agenților atmosferici și, mai ales, la atacul microorganismelor.

La unele suporturi dure apar însă și alte forme de degradare, cum ar fi cariile în cazul lemnului. Nu toate esențele de lemn care se găsesc în natură sunt bune pentru a servi ca suport picturilor, iar odată găsit acel tip de lemn de care avem nevoie trebuie să-l prelucrăm ținând cont de anumiți factori esențiali durabilității lui peste veacuri. Iconografia românească utilizează în confecționarea blaturilor cu precădere lemnul de tei, plop, brad și cireș, mai puțin fagul, arțarul, carpenul și stejarul. Ultimele, alături de ulm, frasin, paltin, măr, păr, salcâm, nuc și corn, formează esențele tari utilizate mai des în confecționarea ancadramentelor florale, stranelor și a altor obiecte.

Grundul la pictură este, de obicei, un strat distinct, format din materiale inerte numite și substanțe de umplutură, amestecate cu un liant potrivit.

Rolul grundului este acela de a sigura o suprafață de pictură la netezimea și consistența dorită, cu o capacitate bună de priză a stratului sau a straturilor picturale.

Procese etiopatogene care își au începutul în stratul de grund sunt determinate, cel mai adesea, de natura sau de dozarea incorectă a liantului. Ca urmare, grundul poate să fie, uneori, fie prea puțin absorbant, fie excesiv de absorbant, fie prea rigid, fie prea elastic, fie insuficient înclieiat etc.

Există și situații în care grundul poate să aibă o sensibilitate chimică specială, determinată de natura substanțelor de umplutură.

*Arhanghelul Mihail, icoană, 1758,
Nechita Zugravul*

Arhanghelul Mihail, detaliu icoană din zona feței, cracluri în stratul pictural

nare cu pierderea stratului pictural, deshidratarea, pierderea proprietăților liantului.

Stratul pictural

Stratul pictural este, cel mai adesea, un multi-strat, atunci când culoarea se aplică în etape, sau este un strat amestecat atunci când culoarea se aplică în proporții de nuanțe.

În stratul pictural, însă, în mod obișnuit, există coloranți, pigmenți și lianți. Solvenții organici utilizați la realizarea picturii au dispărut prin uscare sau prin transformare. Coloranții sunt substanțe solubile în apă sau în solvenții utilizați pentru pictură. Pigmenții nu

sunt solubili, ci se află în stare de dispersie în mediul lichid – fie ca suspensii, fie ca emulsie. Așadar, pigmenții sunt fie paste și pulberi, fie particule solide măcinate foarte fin, fie picături de lichid insolubil în mediul de preparare. La preparatele pe bază de apă liantul este o substanță distinctă, în vreme ce, la culorile de ulei, însuși uleiul siccativ este atât solvent sau, după caz, mediu de dispersie, cât și liant, după uscare.

Lianții sunt factorul esențial de cauzalitate a fenomenului de craclură a picturii. Prin deshidratare avansată (răscoacere), cu un ritm mai accelerat la suprafață, se creează o tensiune superficială de contracție în creștere care, cu timpul, conduce la ruperea suprafeței după un sistem de fisurare reticulară densă. Acționând în continuare, această contracție conduce la încovoierea particulelor fisurate, astfel încât priza acestora la grund sau la suport este slăbită în parte sau complet.

Verniul sau lacul este, în mod obișnuit, tot un material din grupa lianților, având ca principale proprietăți transparența și faptul că după uscare produce o peliculă protectoare subțire, relativ dură și rezistentă.

Degradările cu geneză în stratul de protecție a picturii pot să se instaleze atât în perioada cât aceasta este proaspătă, cât și după uscare și stabilizare. În ambele cazuri este vorba de prăfuire și de acoperirea în timp cu un strat de impurități grase, fenomen cunoscut sub numele de afumare. Este vorba de aerosoli și pulberi foarte fine, care, prin depunere treptată – fixată, adesea, electrostatic pe stratul de protecție – conduc

Problemele cele mai dificile sunt puse de grundurile incompatibile cu stratul pictural, cum ar fi un grund hidrofob urmat de un strat pictural hidrofil. În asemenea situații, cele două straturi clivează în scurtă vreme și se cojesc.

Pe suprafața icoanei se observă deteriorări, cracluri, urme de foiță de argint aplicat pe un strat de bolus roșcat. Erodările care au avut loc în timp au îndepărtat stratul de foiță și cel de bolus. De asemenea există zone lacu-

Arhanghelul Mihail, detaliu icoană din zona feței, cracluri în stratul pictural, zone în care stratul pictural s-a pierdut

la întunecarea imaginii, la mătuirea verniului și, uneori, la fenomene de coroziune chimică.

În situații deosebite, în care stratul de protecție nu este compatibil cu liantul din stratul de culoare, pot să apară și fenomene de clivare, cojire, fisurare.

De asemenea, atacul de insecte xilofage a lăsat urme în blatul de lemn sub forma unor orificii de zbor și a contribuit la slăbirea calității lemnului.

Icoanei i s-au aplicat metode de tratament corespunzătoare unei restaurări neinvazive, minime, respectând normele de restaurare:

- Curățarea mecanică a piesei (desprăfuire);
- Prelevarea de probe în vederea investigațiilor biologice și chimice;
- Observație cu ochiul liber, sub lupă, în lumină UV, fotografiere;
- Consolidare profilactică a straturilor picturale cu foiță japoneză și soluție de clei de pește 3%, pentru prevenirea pierderilor de material;
- Operații pe suport;
- Operații pe verso: desprăfuire, curățarea murdăriei superficiale, aderente și ancrasate, a halourilor de umiditate, precum și a petelor de origine necunoscută cu C 2000 în concentrații diferite;

Arhanghelul Mihail, detaliu orificii de zbor ale insectelor xilofage

Arhanghelul Mihail, detaliu în timpul consolidării stratului de preparare

Arhanghelul Mihail, detaliu în timpul îndepărtării murdăriei ancrasate

- Tratarea în scopul stopării atacului activ de insecte xilofage;
- Operații pe stratul pictural; Consolidarea propriu-zisă a stratului pictural cu soluție de clei de pește 6%-12% folosind presa caldă (spatula electrică, fier de călcat), alternată cu presa rece (săculeți cu nisip, marmură);
- Îndepărtarea foiței japoneze de pe suprafața picturală;

Icoana „Arhanghelul Mihail”...

- Efectuarea testelor de curățare cu C2000 și amestecuri de solvenți;
- Curățarea stratului pictural prin îndepărtarea stratului de murdărie și subțierea selectivă a verniului;
- Integrarea cromatică cu retuș velatura, tratteggio, a zonelor cu urme de grund;
- Vernisarea cu verni pe bază de rășină naturală - dammar în esență de Terebentină.

*Arhanghelul Mihail,
în timpul restaurării*

*Arhanghelul Mihail, inscripția de pe verso-ul
icoanei, anul 1787*

*Arhanghelul Mihail,
icoana după restaurare*

Cristina Oana Busuioc
Muzeul Județean Satu Mare
Satu Mare, RO
cristioana@yahoo.com